

LUGOSI ANDRÁS

Minden másképpen van?

A Karinthy család története és az emlékezés
generációk közötti transzferje

Benda Gyula emlékének

Clifford Geertz egyik leghíresebb és legolvasottabb tanulmányában, a *Sűrű leírás*ban határozott különbséget tesz a kutatás tárgyának és a kutatás helyszínének fogalmai között. Geertz terminológiáját követve azt lehet mondani, hogy írásom tárgya az emlékezés, és ami ezzel mindig együtt jár, a felejtés generációk közötti transzferje. A vizsgálódás ettől független terepe, ahol mindezt tanulmányozni fogom, pedig a Karinthy család története lesz.¹ Ennek a széles közvélemény által jól ismert budapesti polgárcsaládnak a zsidó gyökereit – Magyarországon talán teljesen egyedülálló módon – nagyon hosszú ideig homály fedte. Éppen ezért úgy vélem, hogy ez az alább olvasható – műfajilag leginkább mikrotörténeti esettanulmányként meghatározható – *Karinthyáda* megfelelő kiindulópontot jelent néhány fontos társadalomtörténeti kérdés tárgyalásához: 1. A nemzedékek problémája miképpen vezet el az emlékezés és a felejtés történeti kutatásához? 2. Hogyan működik az emlékezet generációk közötti átörökítése, ha a családfő a radikális felejtés stratégiáját választja? 3. A felejtés stratégiájának keretei közé szorítva mi módon tehetnek szert a családtagok közös identitásra, és ez esetben beszélhetünk-e egyáltalán identitásképződésről? 4. Ha a zsidó gyökerek elhallgatása képezi a stratégia lényegét, akkor milyen értelemben beszélhetünk zsidó identitásról és asszimilációról?

Elöljáróban fel szeretném villantani a nemzedékek és az emlékezet problémájának néhány összefüggését három szociológiai, illetve historiográfiai hagyományból merített elgondolás tömör összefoglalása révén. A vázlatos áttekintés forrásául a tudásszociológiát, a francia emlékezetkutatást és az oral history-t választottam. A tudásszociológiai megközelítéssel kezdem, mert egyrészt időben ez a legkorábbi, másrészt ezen szociológiai aldiszciplína kialakulásának gyökerei Budapestre vezetnek bennünket. A szakterület alapító atyja, Mannheim Károly, aki tanulmányom hőseihez hasonlóan egy fővárosi asszimiláns zsidó család sarja

¹ Clifford Geertz: *Sűrű leírás*. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: *Uő: Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Bp. 1994. (Századvég könyvtár. Antropológia) 189–190.

volt, öt évvel Karinthy Frigyes és egy évvel ifj. Karinthy József – akit a továbbiakban apjától megkülönböztetve *Uncle Joe*-ként fogok említeni – születése után 1893-ban szintén itt látta meg a napvilágot. Mannheim egy 1928-ban megjelent tanulmányában a nemzedéki jelenség formális szociológiai elemzésére tesz kísérletet. Arra törekszik, hogy meghatározza a társadalmi létnek azokat a strukturális sajátosságait, amelyek kifejezetten a társadalom generációs tagoltságából erednek, és amelyek egyáltalán nem játszanának szerepet egy olyan társadalom életében, amelyben „*egyetlen* [Mannheim Károly kiemelése – L. A.] generáció élne örökké”.² Ilyen a nemzedéki jelenségből következő strukturális tényező Mannheim szerint, hogy állandóan új kultúrahordozók bukkannak fel, míg a korábbiak eltűnnek. A mindenkori nemzedékek a történelmi folyamat időben körülhatárolt szakaszában válhatnak csupán annak résztvevőivé és tevőleges alakítóivá. A felhalmozott kulturális javak folyamatos továbbadására, átörökítésére van tehát szükség. Végül a nemzedékváltás jelensége folytonos abban az értelemben, hogy minden generációnak az a sorsa, hogy újabbnak adja át a helyét.³ Míg az új generációk ismétlődő felbukkanása állandó kulturális innovációt eredményez, a korábbiak kihalása az ehhez szükséges felejtést szolgálja. De a társadalmak továbbéléséhez nemcsak felejtésre, hanem emlékezésre is szükség van, ami nélkül nem mehetne végbe az a folyamat, amit Mannheim kulturális felhalmozásnak nevez. Ennek a fogalomnak a középpontba helyezéséből pedig egyenesen az következik, hogy Mannheim Károly szerint csak azoknak a múltbeli élményeknek, tapasztalatoknak, csak azoknak az emlékeknek van jelentőségük, amelyek jelenbeli átéléseinknek és tapasztalásainknak is a részét képezik. A felejtésnek és az emlékezésnek a Karinthy család történetében megfigyelhető mechanizmusait tekintve, a jelenben is élő emlékezet két alapvető formáját illető manheimi megkülönböztetés tűnik a legfontosabbnak. Ezek szerint múltbeli élményeink tudatos és reflexív, illetve tudattalan, sűrített, intenzív és virtuális emlékezet formájában lehetnek jelen. Az előbbiről azokban az esetekben beszélhetünk, amikor tudatosan választott előképekhez igazodunk, ahogy a nagy francia forradalom mintáját próbálták követni a későbbi forradalmak is. Az utóbbit pedig a szerszámok példájának segítségével jellemzi a szerző, amelyek konkrét alakjukban sűrítve és virtuálisan hordozzák magukban a kialakulásukhoz vezető tapasztalatok összességét. Mannheim az emlékezet generációk közötti átörökítésének problémáját elemző gondolatmenetét végül azzal zárja, hogy az emlékezetnek az a formája, amely a múltat sűrítetten és virtuálisan foglalja magába, sokkal fontosabb szerepet játszik a reflexív emlékezetnél; „inkább a reflektált a reflektálatlan függvénye, semmint fordítva”.⁴ Azt tehát, hogy milyen lesz a reflexív emlékezetünk, azt az általunk követett felejtési stratégia határozza meg. Következésképpen a Karinthy család emlékezetének kutatásakor is erre a két moz-

2 Mannheim Károly: A nemzedékek problémája. In: *Uő: Tudásszociológiai tanulmányok*. Bp. 2000. (Osiris könyvtár. Szociológia) 219.

3 I. m. 219–230.

4 I. m. 220–223.

zanatra kell tehát koncentrálnunk: a reflexívvel szemben az emlékezet tudattalan formájára, és annak levéltári rekonstrukciójára, ami a család kollektív memóriájából az idők során kihullott, vagy abba be sem épült soha.

Több mint hatvan évvel Mannheim tanulmánya után Pierre Nora a *Les Lieux de Mémoire* III/1. kötetében, 1992-ben annak a véleményének adott hangot, hogy már húsz éve a szociológiai, gazdasági, demográfiai és történeti vizsgálatok valóságos özöne összpontosítja figyelmét a generáció fogalmára. A nemzedék mint kutatási téma az 1990-es évek elejére, legalábbis Nora szerint kimerítette a benne rejlő lehetőségeket. Ez a véleménye azonban egyáltalán nem akadályozta meg őt abban, hogy *Az emlékezet helyei* című, hétkötetes monumentális munkának a temporális felosztásokkal és határokkal foglalkozó fejezetét ne a generáció kérdéskörének szentelje. Egészen pontosan arra a kérdésre keresi a választ ebben az írásában, hogy milyen értelemben beszélhetünk a nemzedékekről mint *lieu de mémoire*-okról.⁵ Bár 1968 májusának a francia emlékezetben játszott szerepével, Franciaország nemzedékeivel, mint *lieu de mémoire*-okkal és más hasonló kérdésekkel foglalkozó elemzéséből a tematika alapvetően eltérő jellege miatt ezúttal keveset vehetünk át, mégis szükséges volt mindezt feleleveníteni ahhoz, hogy lássuk a francia emlékezetkutatás által bejárt, a Mannheiméhez képest fordított logikai utat, amely az emlékezet történeti kutatásától vezetett a nemzedéki jelenségek vizsgálatához.

Közvetlenebb kapcsolódási lehetőségeket nyújtanak számunkra az *International Yearbook of Oral History and Life Stories* második évfolyamának a nemzedékek közötti átörökítés problémájával foglalkozó tanulmányai. Bár a modern társadalomban a tudás, az értékek, a gondolkodásmód és az emlékezet továbbadásának nem a család az egyetlen csatornája, a kötet írásai mégis a családon belüli nemzedéki átörökítés problémáját vizsgálják különböző idő- és térbeli kontextusokban. Daniel Bertaux és Paul Thompson *Bevezetőjükben* leszögezik, hogy a család szó jelentése korántsem magától értetődő. Ők is a demográfiai irodalomból jól ismert családi háztartás és az ennél szélesebb családi-rokonsági hálózat megkülönböztetéséből indulnak ki, és megállapítják, hogy míg az előbbi világosan körülhatárolt, addig az utóbbi esetében nehéz a lehatárolás, holott a generációk közötti átörökítés folyamatai szempontjából az utóbbinak van jelentősebb szerepe. Mivel az egyes családtagok a saját egyéni nézőpontjukból konstruálják meg a maguk családját, eltérnek egymástól abban, hogy kiket foglalnak bele és kiket zárnak ki belőle. A családtagok által konstruált, személyek közötti hálózatként felfogott család így szükségképpen eltér a genealógusok és a családfakutatók által anyakönyvekből rekonstruált családfától. Továbbá a család mint kulturális konstruktum kialakulásában a valóságos személyek mellett a mitikus ősök is hasonlóan fontos szerepet játszanak,⁶ ami tovább növeli a családtagok ál-

5 Pierre Nora: Generation. In: Rethinking the French Past: Realms of Memory. 1. Conflicts and Divisions. Ed. Lawrence D. Krizman. Under the Direction of Pierre Nora. New York, 1996. 499.

6 Daniel Bertaux–Paul Thompson: Introduction. In: Between Generations: Family Models, Myths, and Memories. Ed. Daniel Bertaux–Paul Thompson. Oxford–New York, 1993. (International Yearbook of Oral History and Life Stories) 2.

tal konstruált és a levéltári iratok segítségével rekonstruált család közötti eltéréseket. A minden egyén esetében individuális sajátosságokat hordozó családi háttér kutatásának megfelelő eszköze lehet az oral history. Az interjúzás eredményeképpen megszülető élettörténet ugyanis megköveteli az interjúalanytól, az élettörténet elbeszélőjétől, hogy a közvetlenül felidézhető emlékeken túl a kisgyermekkor eseményeiről és a születése előtt történt dolgokról is beszámoljon. Így válnak az élettörténetek maguk is a generációk közötti átörökítés egyik lehetséges formájává. Paul Thompson szerint az oral history interjúkat készítő és elemző történészeknek éppen az lenne a feladatuk, hogy feltegyék azt a kérdést, mit is mondanak ezek az interjúk elbeszélések a családon belüli nemzedéki átörökítés folyamatáról és kiterjedéséről.⁷

Ha élettörténeti interjút készíthetnék az 1921-ben Budapesten elhunyt id. Karinthy József, Ganz-gyári magántisztviselővel, aki Kohn Lipót pápai ernyőkészítő, később óras harmadik gyermekeként született 1846-ban, akkor nem lenne más dolgom, mint hogy Thompson bölcs útmutatását kövessem. Tudván azonban, hogy a fent nevezett úr még saját gyermekeinek sem sokat beszélt, sőt feltehetőleg egyáltalán semmit sem mondott nekik saját gyermekkoráról, illetve a születése előtt történt családi dolgokról, így nem kell bánkódnom amiatt, hogy az interjút már sehogyan sem lehet tető alá hozni. De hogyan zajlik a nemzedéki átörökítés egy, az ősapa által a felmenőket és a leszármazást illetően történeti amnéziával sújtott családban, aki éppen a családi emlékezetnek ezzel a radikális megkurtításával hozta létre önnön ősapai pozícióját? Ebbe enged bepillantást Karinthy Ferenc (a továbbiakban mindig Cini) naplójának egyik helye, amely Cini és az ekkor 79 éves nagybátyja, Uncle Joe egyik párizsi találkozásáról és beszélgetéséről tudósít, amelyre 1971. március 20-án került sor. A nyolcvanhoz közelítő nagybácsi a napló tanúsága szerint a következőket mondta Cininek a család eredetét illetően. „Az ő apja 10 évig volt katona, egyebek közt Karinthiában is szolgált, azért magyarosította a nevét Karinthyra. *De hogy mi volt a neve korábban, azt nem mondja meg* [Az én kiemelésem – L. A.]. Az anyja félzsidó volt – mármint Jóska anyja –, de az apja, [id. – L. A.] Karinthy [valójában Karinthy – L. A.] József, úgymond, nem.”⁸ Cini nem kommentálja az elhangzottakat, leírja, hogy mit mondott még Uncle Joe más dolgokkal kapcsolatban, és ezzel befejeződik az e napról szóló bejegyzés.

A dolog annál is inkább gyanús, mert Cini egyáltalán nem visszafogott, amikor bizonyos családi legendáriumok őrzőiről vagy továbbadóiról van szó. Amikor Dr. Kulcsár István pszichiáter, aki 1945 előtt Böhm Arankának volt a kollégája Budapesten, 1984-ben felhívta Izraelből, akkor a következőképpen számol be erről a *Naplóban*: „A minap este, épp meleget vacsoráztam, síri hang hívott

7 Paul Thompson: Family Myth, Models, and Denials in the Shaping of Individual Life Paths. In: *Between Generations* i. m. 13.

8 *Karinthy Ferenc*: Napló. I–III. Bp. 1993., II. 157. A Karinthy–Karinthy családnév írásának változásaihoz vö. *Czeizel Endre–Erős Erika*: Számadás a tálentomról. A Karinthy család genetikai elemzése. Bp. 1995. 17., 32.

fel. Dr. Kulcsár István. Ez pszichiáter volt Pesten, az ősidőkben, sejtelmem se róla, hogy még él [...] ő is megírja emlékeit, s el akar mondani egy esetet, ehhez kéri jóváhagyásomat.

Anyám, akit szintén analizált és hipnotizált, s tán egyebet is tett velem, egy napon zokogva kereste föl: megölte Fricit, a férjét. Összevesztek, úgymond, ő lehúzta a papucsát, s elfeledkezvén apám agyműtétéről, fejbe verte, így gyilkolta meg. Ezt neki bevallotta, s ő erről máig hallgatott. [...] Két eset lehetséges szerintem. Vagy ez a vén ördög találta ki az egészet, hogy érdekessé tegye magát. Vagy csak így emlékszik rá visszavetítve a múltba.”⁹ Cini szerint tehát vagy hazudik vagy csak szenilis a Köröendi Balázs álnéven publikált *Zsidó gyónás* című munka szerzője, akinek éppenséggel nem volt szüksége Böhm Arankára, hogy ismertté próbálja magát tenni. Amikor a családi legendáriumok őrzőiről, esetleg kiötlőiről van szó, akkor egy Ujváry nevű barátját, sőt apját illetően sem túl tapintatos. Egyenesen sült számarásznak nevezi azt a történetet, amit feltehetőleg ketten vagy kettőjük közül valamelyikük találhatott ki, de amelyet szintén ismeret a *Naplóban*.¹⁰ Uncle Joe esetében a hallgatás tehát akkor válik végképp gyanússá, amikor magának a *Naplónak* a kontextusába helyezve olvassuk. A véletlen szerencse úgy hozta, hogy sikerült ennek a hallgatásnak a motívumait megfejtenem. De előbb vegyük még számba a Kohn–Karinthy család történetének néhány fejezetét, amelyek soha nem váltak ugyan a családi kollektív memória részévé, de levéltári források segítségével rekonstruálhatónak bizonyultak.

A Páparól Budapestre költöző Kohn–Karinthy József fővárosi életéről rendelkezésre álló legrégebbi forrás, amelyet kutatásaim során sikerült feltárnom, 1878-ból származik. A pesti izraelita anyakönyvben olvasható bejegyzés szerint nevezett ódon könyvkereskedő ebben az évben, december 1-jén kötött házasságot az ekkor 28 éves Engel Linával, Engel Dávid magánzó feltehetőleg legidősebb gyermekével.¹¹ A menyasszony édesapja az 1850-es években papírkereskedő volt, amit az ebben az évtizedben született gyermekeinek anyakönyvi bejegyzéseiből tudunk. Mivel Lina az 1851-ben született öccsével, Emillel és az 1855-ben született hűgával, Helénával ellentétben nem szerepel a pesti izraelita születési anyakönyvben, ezért világrajövelekor szülei valószínűleg még nem költöztek Pestre. Engel Dávid a Pozsony vármegyei Csesztvéről származott, de feleségének, Sternberg Katalinnak a születési helye mindmáig ismeretlen. Házassági szerződésüket ugyanezen a napon, az esküvőjüket megelőzően írja alá az ifjú pár Weiser Károly VI. kerületi királyi közjegyző irodájában.¹² Az ódondász, aki az anyakönyv és a közjegyzői okirat tanúsága szerint ekkor már a Karinthy nevet viselte, ez idő tájt a belvárosi Kishíd (ma Türr István) utcában lakott, míg jövődöbelije a Lipótvároshoz tartozó Gizella (ma Vörösmarty) téren található

9 *Karinthy F.*: i. m. III. 251–252.

10 *Karinthy F.*: i. m. II. 29.

11 Magyar Országos Levéltár (= MOL) X A 3668. A Pesti Izraelita – Neológ Egyház házassági anyakönyve. 1878. 12. 01. 313/1878. ssz.

12 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII.185 Weiser Károly budapesti kir. kjő iratai. 1804/1878 ikt. sz. Engel Lina és Karinthy József házassági szerződése.

Haas-palotában. Két oka lehetett annak, hogy mégis terézvárosi közjegyzőt választottak. Lehet, hogy korábban már Weiser Károly intézte Engel Dávid cégjegyzési ügyeit a cégbíróságnál és mint régi ügyfele fordult hozzá leánya házassági szerződésének közjegyzői okiratba foglalásakor. Ez azonban feltételezés csupán, mert Engel Dávid cégiratait eddig nem sikerült megtalálni a fővárosi levéltárban őrzött cégbírósági iratok között. A másik lehetőség pedig az, hogy Weiserhez, aki maga is izraelita volt és ügyfélkörének egy része pesti zsidó kereskedőkből állt, mint a zsidók közjegyzőjéhez fordultak, hitsorsosaik ajánlását követve. Weisernek egyébként volt rá engedélye, hogy német nyelvű közjegyzői okiratokat is szerkeszthessen, illetve kiadhasson, és ez a praktikus szempont Engelék esetében is szerepet játszhatott, amikor az ő személye mellett döntöttek.

Az irat magyar nyelvű, bevezető részéből kiderül, hogy az ügylet létrejötténél öten voltak jelen: Karinthy József, ódon-könyvkereskedő és Engel Lina, magánzó, mint érdekelt felek, Frankl Mór, magánzó és Spitzer Lipót, ügynök, mindketten lipótvárosi polgárok (Nagykorona utca 3., illetve Váci körút 4. szám alatti lakosok), mint ügyleti tanúk, valamint Weiser Károly közjegyző. Ezt követi a tulajdonképpeni házassági szerződés, amely német nyelven íródott, és egyetlenségbevezető mondatból és 7 pontból áll.

A bevezető megállapítja, hogy Karinthy József és Engel Lina, akik a mai napon házasságot kötnek, az alábbiak szerint kívánják rendezni házasságuk vagyoni jogait. Az első pont arról rendelkezett, hogy a feleség *saját szerzésű* 1500 forintos készpénzvagyonát, mint hozományt, és a mellékelt leltárban megnevezett ingóságokat, mint kelengyét hozza be a házasságba, melyek felett azonban a továbbiakban is megőrzi tulajdonjogát. A férj elismerte, hogy mindezeket kezelésbe és megőrzésre átvette, és teljes felelősséget vállalt a *feleség ezen vagyonának megőrzésére*. A második pont tanúbizonyosága szerint a férj az 1500 forintos hozományt megnövelte egy 1500 forintról szóló kötelezvényvel, amelyet – ha a törvényes előírások ezt megkívánják –, a feleség számára kifizet majd. A harmadik pont rendelkezett az 1500 forintos hozomány sorsáról. A férj kötelezettséget vállalt arra, hogy három hónapon belül törvényesen bejegyezteti cégét, melybe az 1500 forintos hozományt is bejegyezteti. Ennek azonban csak egy év múlva, 1879. december 16-án tett eleget, amikor a IV. kerületi Elöljáróság kiszolgáltatta Múzeum körúti antikváriuma és árverési üzlete számára a szükséges iparjegyet.¹³ A következő pont szabályozta a házasság fennállása során bekövetkező vagyongyarapodást illető tulajdonjogokat. Erre nézve a házastársak abban állapodtak meg, hogy vagyonközösséget hoznak létre, ami minden jövőbeni gyarapodásra vonatkozik. A gyarapodás legyen ingó vagy ingatlan természetű, oka legyen öröklés vagy a szerencse, minden, amit közösen vagy külön-külön szereznek vagy kapnak fele-fele arányban illeti meg a házasságfeleket. A jelenlegi vagyonállomány azonban mindvégig a mostani jogosultak tulajdonában marad. Az ötödik pont rendelkezett az öröklésről. Férj és feleség kölcsönösen meg-

13 BFL IV.1473.b Budapest Székesfőváros IV. kerületi Elöljáróságának iratai. Ipar-, tanonc- és egyesületi nyilvántartások. 4. kötet. Iparlajstrom, 1879. 559. ikt. sz.

egyeztek abban, hogy amennyiben házasságuk gyermektelen lesz, úgy általános örökösnek a túlélő felet kell tekinteni. Ha viszont a házasság *utódokkal lesz megáldva*, úgy a törvényes öröklési rend lép életbe.¹⁴ A hatodik pont tartalmazta az *arra a nem várható esetre* – „für den nicht zu vermuthenden Fall” – vonatkozó megállapodásokat, ha a házastársak oly mértékben „nem harmonizálnának vagy nem tudnának harmonizálni egymással”, hogy válásra kerülne sor. A házasság törvényes felbontását egyoldalúan és kölcsönösen is lehet kezdeményezni, a feleség azonban mindkét esetben jogosult elkülönített lakóhelyet¹⁵ választani magának, és a házasságba bevitt vagyonát minden körülmények között ki kell adni neki. Az egyéb felmerülő vagyoni jogi vitákat a bírósági ítélet lesz hivatott rendezni. Az utolsó, hetedik pontban már csak az nyert megállapítást, hogy a házassági szerződés egy-egy *első példányát* mindkét fél kézhez kapja.

Az első kérdés, ami rögtön felmerül, hogy miért kötött házassági szerződést a Karinthy–Engel házaspár? Azt hiszem, hogy erre a kérdésre a fentebb ismertett szöveg elemzése adhat megnyugtató választ. Engel Karolina családja az 1500 forint hozománnyal Karinthy József antikvárius vállalkozásának sikeréhez kívánt hozzájárulni. A harmadik pontban azonban kikötötték, hogy az 1500 forintot Karinthynek a cégbe kell fektetnie. Fontos kitétele volt a megállapodásnak, hogy válás esetén a férjnek nemcsak ezt az 1500 forintot kellett volna visszafizetnie, hanem azt az 1500 forinttal megnövelt összeget, azaz 3000 forintot, melyre a 2. pontban vállalt kötelezettséget. Felvetődik a kérdés, nem túl előnytelen-e ez a megállapodás a férj számára, nem fizet-e túl nagy árat végül az 1500 forint hozományért. A magam részéről azonban úgy vélem, hogy semmi előnytelen nem volt ebben id. Karinthy József számára, és mindazon feltételekben, melyekhez a hozományt kötötték, legfeljebb a polgári mentalitást lehet tetten érni. 1500 forint még tíz évvel később (1888-ban) is elég szép summa volt, hiszen megfelelt egy hivatali segédfogalmazó két és fél havi bérének. Ha valaki ezt megkapja és egy üzletbe befektetve megsokszorozhatja, akkor világos, hogy adott helyzetben nemcsak az alaptőkét tartozik visszafizetni, hanem annak hozamát is. Megfelelő profit esetén pedig még nyerni is lehet az „üzleten”. Persze a hatodik pontnak az *arra a nem várható esetre* utaló formulája ugyanakkor jelzi, hogy a jegyesek nem számoltak komolyan a válás lehetőségével, tehát id. Karinthy József sem készült arra, hogy ezt a 3000 forintot egyszer majd valóban vissza kell fizetnie.

14 A házaspárok valamelyikének elhalálása esetére hitberről, ill. a hozomány és a kelengye visszaadásáról a szerződés nem rendelkezett. Házassági szerződéseknél ilyen rendelkezéseire számos soproni példát hoz *Güntner Péter*: A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón. *Aetas* 15(2000) 1–2. sz. 280–281.

15 Weiser Károly közjegyző kézírásos gót betűkkel írta a szerződés német nyelvű részeit. A szöveg szóról szóra, de helyenként betűről betűre haladó rejtvényfejtésében igen sokan voltak segítségemre a fővárosi levéltár munkatársaitól az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának oktatóiig bezárólag. De a 6. pontban található *domizil – lakóhely* kifejezés megfejtésére kedves barátom és kollégám, Mészáros Borbála nagymamája, Petri Jánosné sz. Morvaj Livia segítőkészsége nélkül együttesen sem lettünk volna képesek. Ezért Nekik, kettőjüknek szeretném e helyütt is, külön kifejezni hálás köszönetemet.

Bár nem valószínű, hogy a 28 éves magánzó, Engel Lina saját maga szerezte volna ezt az 1500 forintos készpénzvagyonot, a házassági szerződésben mégis eként van feltüntetve. Az a sajátosság, hogy a származási család nemcsak teljesen háttérbe szorul, de szinte azt sem tudjuk, hogy létezik-e egyáltalán, meghatározza a szerződés egészének hangulatát. Még a minden valószínűség szerint az Engel-szülőktől kapott vagyon jövőbeni sorsáról is, legalábbis a retorika szintjén, a két házasulól fél dönt önállóan, kölcsönös megállapodás alapján. Ennek éppen az ellenkezőjét figyelte meg Mészáros Borbála az óbudai szőlőműves, Thaller család esetében, ahol a szülők expliciten is megjelenő, aktív szereplői voltak a házassági szerződéseknek. Hol készpénzt, hol szőlőskertet ajándékoztak, néha csak a saját gyerekeknek adtak, de az is előfordult, hogy vagyonuk egy részét mindkét házaspár közös tulajdonába engedték át.¹⁶

Visszatérve a mi esetünkhöz, a házaspár közötti egyenlőségen alapuló viszonyt juttatja kifejezésre, hogy id. Karinthy mind a hozományt, mind a kelengyét megkapja kezelésbe, és a vagyon megőrzésére tett felelősségvállaláson túl szabadon gazdálkodhat, rendelkezhet vele. Engel Lina viszont garanciát kap arra, hogy a házasságba bevitt vagyon minden esetben megilleti őt, ami a hozományt illetően nem is csak 1500, hanem éppenséggel 3000 forint. A közös gyarapodás pedig egyenlő mértékben oszlik meg kettőjük között.

A szerződés mellékletét képezi a három részből álló kelengye. Az első 15 tétel részletezi a menyasszony fehérneműit, melyeknek értéke 165 forint. A második rész 26 tételben tartalmazza az összesen 624 forintot és 15 krajcárt érő háztartási felszereléseket, beleértve a szőnyeget és a bútorokat is. Végül 7 tételből áll a női ruházathoz tartozó dolgok felsorolása, amelyek értéke 196 forint. Az egész kelengye pénzben kifejezve tehát 985 forintot és 15 krajcárt tett ki. A listában mind a 48 tételnél feltüntették a pénzbeli értéket, ezért a forrás finomabb elemzést is lehetővé tesz a téma iránt érdeklődő kutatók számára. Számomra ez most annyiban érdekes csupán, hogy mit tudhatunk meg belőle az Engel család társadalmi helyzetéről. Az összehasonlítás kiindulópontjául F. Dózsa Katalinnak a dualizmus kori városi társadalom menyasszonyi kelengyéjének változásairól szóló tanulmánya kínálkozik. A Kálvin téri Neumann cég 1904-es árjajánlatai alapján 300, 440, 1200 és 2800 koronás kategóriákat különböztet meg a szerző. Létezik persze 10 ezer koronás kelengye is, azonban minőségileg ez már nem tér el a 2800 koronástól, ugyanolyan kategóriákból áll, és különbséget az egyes kategóriákon belüli nagyobb darabszám és a finomabb kivitel képez csu-

16 *Mészáros Borbála*: Egy óbudai szőlőműves család közjegyzői irataik alapján. Fons 5(1998) 591. Bár az olasz mikrotörténelem és a francia társadalomtörténet is komoly ellenérzésekkel viseltetik a geertz-i *társadalom mint szöveg* (vö. *Clifford Geertz*: Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In: *Uő*: Az értelmezés hatalma i. m. 280–283.) modelljével szemben, én mégis úgy gondolom, hogy akár rövid távon is sikeresek lehetnek azok a kutatások, amelyek a 19–20. század fordulójának budapesti polgárságán belüli társadalmi távolságokat és különbségeket mint szövegtípusok közötti eltéréseket kívánják megragadni a fővárosi levéltár közjegyzői iratanyagaira alapozott elemzések révén.

pán.¹⁷ Id. Karinthiné 985,15 forintos kelengyét ha átszámoljuk koronára, akkor az 1970,30 koronát, azaz durván 2000 koronát ért. Ha figyelembe vesszük az 1878 és 1904 közt eltelt időt, akkor azt mondhatjuk, hogy Engel Lina kelengyéjének értéke megközelítette azt a 2800 koronás kategóriát, amely mindent tartalmazott már a drágább kelengyék tartozékaiból, de 800 koronával mégis kevesebbet ért, és ez a különbség azért nem elhanyagolható.

F. Dózsa Katalin másféle összehasonlítási mércével is szolgál. Ismerteti egy 1878-ban kötött házassági szerződés kelengyét, és az értékeket tételenként is megadja koronában. Azon túl, hogy ugyanabban az évben kötötték a szerződést, mint Karinthiek, ráadásul a kelengye összértéke (1870,50 korona) is megegyezik 100 korona híján Engel Karolina kelengyéjének értékével. Az F. Dózsa tanulmányában szereplő feleség, Engel Berta – aki nem rokona Engel Karolinának – egy posztókereskedő lánya volt.¹⁸ Mindebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le végül, hogy Engel Karolina kelengyéje – összértéke alapján – megfelelt a korabeli jómódú, noha nem a leggazdagabbnak számító pesti kereskedők családjaira jellemző normának.¹⁹

A két após, a pápai órás és a pesti papírkereskedő közötti társadalmi távolságot jól jellemzi az a körülmény, hogy amikor Engel Dávid 1880-ban Heléna lányát Engel József pesti kereskedőhöz adja feleségül,²⁰ aki valószínűleg nemcsak földije, de rokona is volt, akkor már nem tartja szükségesnek, hogy a házasság vagyonjogi alapjait közjegyzői okiratba foglalják.²¹

A következő fontos forrás 1886-ból származik: id. Karinthy Józsefet és Engel Linát ez év január 3-án keresztelte meg a Deák téri német evangélikus egyház lelkésze, Doleschall Sándor négy gyermekükkel, Elzával, Adával, Gizellával és Emíliával együtt.²² Később még 5 gyermeke született a házaspárnak,²³ akik már keresztény szülők gyermekeként látták meg a napvilágot, aminek azonban majd csak 1938-tól kezdődően lesz jelentősége. A két felnőttnek Theodor Fuszek²⁴ és Julius Gulden²⁵ voltak a keresztszülei, akik mindketten id. Karinthy József Ganz-gyári

17 F. Dózsa Katalin: A menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867–1914 között. In: Folia Historica 3. Bp. 1975. 92.

18 I. m. 99.

19 Gyáni Gábor: Szatócsok. Kisvállalkozók a múlt század végén. Valóság 26(1983) 3. sz. 95.

20 MOL X A 3568 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház házassági anyakönyve. 1880. 11. 07. 369/1880. ssz.

21 Pedig a Budapesti Cím- és Lakjegyzék évfolyamainak tanúsága szerint Engel Dávid ekkor már egy házban lakott Weiser Károly közjegyzővel a Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 17. szám alatt. Ld. a Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1880–1882-es köteteit.

22 MOL X A 3 A budapesti Deák téri német evangélikus egyház születési anyakönyve. 1886. 01. 03. 1-6/1886. ssz.

23 Mária Hermina, 1886. 04. 22. (MOL X A 3 137/1886. ssz.), Frigyes Ernő, 1887. 06. 25. (MOL X A 3 148/1887. ssz.), Mária Katalin, 1889. 03. 25. (MOL X A 3 77/1889 ssz.), József Ármin 1892. 09. 20. (MOL X A 3 226/1892. ssz.), és egy névtelen, halva született fiú, 1894. 04. 18. (MOL X A 3 72/1894. ssz.).

24 Theodor Fuszek vagy más néven Fuszek Tivadar 1868–1889 között állt a Ganz Rt. alkalmazásában. MOL Z 435–50–5 Ganz Rt. Személyzeti és Munkaügyi Osztály iratai. Személyzeti Nyilvánlartókönyvek. 5. kötet, 50. sz. 52. ssz.

25 Julius Gulden 1872-ben lépett a Ganz Rt. szolgálatába, és itt dolgozott 1899-ben bekövetkezett

munkatársai, illetve főnökei voltak. A keresztelő idején Fuszek irodafőnöki beosztásban dolgozott, míg Gulden a Kocsigyár igazgatója volt. Természetesen mindketten evangélikus vallásúak voltak, és a lelkész személye mellett a keresztelő-munkatársak felekezeti hovatartozásának lehetett döntő szerepe abban, hogy a keresztény hitre való áttérésekor a Karinthy család az evangélikus felekezetet választotta. Ennek a hatos keresztelőnek az anyakönyvi bejegyzéséből derül ki az is, hogy az eredeti családnév – ahogyan már említettem – Kohn volt.

A belvárosi német evangélikus egyház keresztelési anyakönyvének *Megjegyzések* rovatába Doleschall Sándor a névváltoztatást megelőző családnévvel együtt Kohn–Karinthy József névmagyarosítási ügyének a belügyminisztériumi iktatószámát is bejegyezte. A *Századunk névváltoztatásai* című, 1895-ben kiadott adattár is igazolja, hogy a lelkész pontosan rögzítette az irat számát.²⁶ Bár az 1893 előtt keletkezett névmagyarosítási iratokat már régóta az Országos Levéltárban őrzik, a BM 27 756–74. számú ügyiratcsomó azonban sajnos nem található meg a dualizmus kori belügyminisztériumi iratok között. Mivel azonban Kohn–Karinthy József Budapest Székesfőváros I. ügyosztályához nyújtotta be a kérelmét 1874. május 11-én,²⁷ és az ügyet feltehetőleg a *Jogügyi és személyzeti ügyosztály* továbbította aztán a Belügyminisztériumhoz, elvileg az irat megtalálható lenne a fővárosi levéltárnak abban az állagában, amely a Székesfővárosi Tanácsi ügyosztályok Központi Irattárának iratait őrzi, de itt is csak egy 1939. február 9-i keltezésű térítvényt találunk.²⁸ Ha az ügyiratnak az országos, illetve a fővárosi levéltárban őrzött példányai közül akár csak az egyik fennmaradt volna, akkor id. Karinthy József, ha nem is torzítatlan formában, de valamelyest a saját hangján szólhatna hozzánk, ha nem is közvetlenül, pusztán a korabeli írásos hivatali magyar nyelvezet bevett formuláinak a közvetítésén keresztül. De ez is minőségi különbséget jelentene az 1848-as pápai zsidó összeírás²⁹ és a különböző anyakönyvek regisztrációihoz, valamint a házassági szerződés elsősorban Engel Dávid és Weiser Károly által meghatározott jogi megfogalmazásaihoz képest. Nem beszélve arról, hogy ugyan a kérelmezőknek egyáltalán nem kellett megindokolniuk, hogy miért akarnak nevet változtatni, mégis nagyon sokan látták el indoklással kérvényüket. Ha Kohn–Karinthy József is így tett, akkor abból személyes motivációit is megismerhettük volna. Paradox

haláláig. MOL Z 435–35–80 Ganz Rt. Személyzeti és Munkaügyi Osztály iratai. Nyugdíjnyilvántartó könyvek 1899–1945. 35. kötet, 80. sz.

26 Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Eredeti okmányok alapján összeáll. a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik Igazgató–Választmányi tagja. Bp. 1895. – A kötet összeállítója Szentiványi Zoltán volt.

27 BFL IV.1407.b Budapest Székesfőváros Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára. Iktatókönyvek, 8723. kötet, 32 043/1874. ikt. sz.

28 BFL IV.1407.b I–1068/1874. lvt. sz. Közismert, hogy a fővárosi levéltárban a zsidótörvények korában minden 1873 utáni budapesti névmagyarosítási ügyet kiszedtek eredeti őrzési helyéről, és azokat a levéltárban őrzött anyakönyvi másodpéldányokkal és a IV. Közjogi, katonai és illetőségi ügyosztály irataival együtt őrizték. Ezek az iratok aztán segédleteikkel együtt teljes mértékben elpusztultak Budapest ostroma során.

29 MOL X B 1725 Veszprém Vármegye bizottmányának iratai 1848–1861. Zsidóösszeírások 1848. A pápai zsidóság összeírása, 615. sz.

módon tehát az 1921. november 7-én Parkinson-kórban elhunyt id. Karinthy József³⁰ felejtési stratégiáját mintha Budapest szovjet felszabadítói versus megszállói teljesítenék ki halála után több mint két évtizeddel. Nem a Városházát ért szovjet találat volt azonban az egyetlen véletlen körülmény, amely a tárgyalt események felejtéséhez vezettek.

A család kollektív memóriájából az idők során kihullott, pontosabban abba be sem épült fontos események levéltári rekonstrukcióját követően fel kell tennünk azt a kérdést, hogy miképpen volt lehetséges egyáltalán, hogy ezek a meghatározó jelentőségű családtörténeti mozzanatok ennyire a feledés homályába merüljenek. Az ősapa-családfő „felejtési stratégiája” önmagában ezt aligha magyarázhatja. Az első tényező, amit itt meg kell említenünk, az a nagyszülők viszonylag korai halála: Kohn Lipót 1880-ban,³¹ Engel Dávid 1883-ban,³² felesége Sternberg Katalin 1888-ban,³³ míg özv. Kohn Lipótné sz. Glück Mária 1892-ben halt meg.³⁴ A pápai nagypapa halálakor még csak a legidősebb Karinthy-lány él, és ő is csak fél éves, de budapesti nászurának az elhunytakor is csak három és fél, két és fél, illetve 1 éves a három, már világra jött Karinthy-lány. A nagyszülők származásáról Cinit majdan felvilágosítani igyekvő Uncle Joe pedig ehhez képest majd csak kilenc év múlva születik meg, éppen abban az évben, amikor Pápán az utolsó nagyszülő, Kohn-nagymama is meghalt. Ez azonban még egyáltalán nem jelent olyan nagy törést, hiszen a legidősebb gyerekek a fővárosi nagymama halálának évében, 1888-ban már kilenc (Elza), nyolc (Ada), illetve hat (Gizi) évesek. Ebben az életkorban a gyerekek képesek már befogadni a család születésük előtti korszakról szóló történeteket. Az persze egy másik kérdés, hogy a lányok milyen viszonyt ápoltak nagyszüleikkel, mennyire volt intenzív ez a kapcsolat ahhoz, hogy az emlékezés generációk közötti transzferjének egyik csatornájává váljon. Jószerivel arról sincs információnk, hogy tartották-e egyáltalán a kapcsolatot Sternberg Katalinnal, míg Karinthy Frigyes gyermekkori naplója egyenesen megerősíti azt a gyanakvásunkat, hogy a Karinthy családnak nem volt kapcsolata a Pápán élő rokonokkal.³⁵ Paul Thompson fentebb már hivatkozott megállapítására visszautalva azt mondhatjuk, hogy bár vérségi kapcsolat állt fenn köztük (éppen ezért szerepelnek együtt a jelen tanulmányhoz mellékelt családfán), de a családtagok közötti sze-

30 BFL XXXIII.1.a Külön intézkedéssel levéltárba utalt iratok. A fővárosi polgári anyakönyvek másodpéldányai. Budapest Székesfőváros VIII. kerületi halotti anyakönyv, 3312/1921. ssz.

31 MOL X A 3543 Pápai zsidó vegyes anyakönyvek 1848–1895. 1880. 04. 18. 20/1880. ssz.

32 MOL X A 3573 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház halotti anyakönyve. 1883. 03. 28. 337/1883. ssz. Gyászjelentését ld. Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtár (= OSzK Knyt.) XIX. sz. gyászjelentések, ENE–ENG.

33 Halálának anyakönyvi bejegyzését nem találtam, de gyászjelentése fennmaradt. OSzK Knyt. XIX. sz. gyászjel. ENE–ENG. Ennek tanúsága szerint 1888. aug. 16-án hunyt el. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Vörös Boldizsárnak, aki felhívta figyelmemet a Széchényi Könyvtár ezen részlegében található gazdag gyűjteményre és ennek forrásértékére.

34 MOL X A 3544 Pápai zsidó vegyes anyakönyvek 1848–1895. 1892. 01. 27. 20/1892. ssz.

35 „Na hát lett. T.i. az Angi tantnak gyereke egy kis fia. Születet Február 18-án, Szombat este; végre richtig lett unokatestvérem. De szeretnék a keresztelőjére menni!” (1899. febr. 21.) *Karinthy Frigyes*: Gyermekkori naplók 1898–1899, 1899–1900. Bp. 1997. 38. Mindez azt mutatja, hogy

mélyközi viszonyokból felépülő pápai és a budapesti kapcsolati hálók egyáltalán nem vagy csak elhanyagolható gyenge kötések révén kapcsolódtak egymáshoz. Az a körülmény viszont, hogy a nagyszülők halála után nem sokkal, 1895. január 26-án, 45 éves korában Engel Karolina,³⁶ a Karinthy-gyermekek édesanyja szintén meghalt, a lelki megrázkódtatáson túl a családi emlékezet átörökítésében is óriási törést eredményezett.

Időközben Karinthy Frigyesből a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó, országszerte ismert, népszerű író lett. Az emlékezés családon belüli intergenerációs transzferjének működés módja mellett az a másik kérdés is felmerül, hogy a két háború közötti Budapest szellemi közéletében, ahol mindig számon tartották, hogy kik a zsidó származásúak, hogyan maradhatott rejtve a Karinthyak eredete. Szentiványi Zoltánnak a 19. századi névvaltoztatókat összegyűjtő könyve nem kis mértékben járulhatott hozzá ahhoz, hogy a Karinthyak névvaltoztatás előtti családnevére ne derüljön fény. Valószínűleg ő még kézbe vehette a BM 27 756–74. számú aktát, amit mi már nem tehetünk meg, de vagy félreolvasta az iratokban szereplő nevet vagy szedési hiba történt, amit a korrektúrázás során sem vettek észre, mert a kiadványban a pontosan hozott belügyminisztériumi iktatószám és a Kohn József név mellett nem Karinthy, hanem Karinszki szerepel felvett névként. Merényi-Metzger Gábor gyulai családfakutató egyenesen azt a következtetést vonta le ebből, hogy Kohn József valószínűleg a Karinszki nevet vette fel eredetileg, és később tért át a Karinthy név használatára.³⁷ A székesfővárosi tanácsi iktatókönyvek bejegyzései azonban egyértelműen cáfolják, hogy Kohn József a Karinszki nevet szándékozott volna felvenni. Ha az ügyiratcsomó eltűnése és/vagy megsemmisülése miatt nem is tudhatunk meg többet, annyi a szűkszavú, de tárgyyszerű bejegyzésekből is világos, hogy Kohn József azt kérte a

Pápán született zsidó unokatestvéreit, az 1899-ben 6 éves Kohn Flórát (Vö. MOL X A 3544 Pápai zsidó vegyes anyakönyvek 1848–1895. 1893. 04. 08. 39/1893. ssz.) és a 14 éves Frühauf Mihályt (Vö. MOL X A 3544 1885. 10. 28. 93/1885. ssz.) nem ismerte.

36 MOL X A 7 A budapesti Deák téri magyar evangélikus egyház halotti anyakönyve. 1895. 01. 26. 20/1895. ssz. Továbbá OSzK Knyt. XIX. sz. gyászjel. KAR 5. Meg kell jegyeznünk, hogy a feltehetőleg hasnyálmirigyrák vagy valamilyen májbetegség következtében elhunyt Engel Karolina édesapja 12 évvel korábban gyomorrákban halt meg. Az asszimiláció útját jelzi, hogy míg a nyolcvanas években elhunyt szüleinek partecédulája német nyelven gót betűkkel íródott, addig az övé már magyar nyelvű. Továbbá, hogy a halála előtt kilenc évvel megkeresztelkedett Karinthinét már nem az izraelita temetőben temették el, hanem a Kerepesi úti sírkertben. Vö. A Kerepesi úti temető. II. Bev., az adattárát, a mutatókat, a szemelvényeket összeáll. Tóth Vilmos. Budapesti Negyed 7(1999) 3. sz. 430.

37 *Merényi-Metzger Gábor: Karinthy Frigyes származásának anyakönyvi forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények 107(2003) 543–544.* Merényi-Metzger Gábor az anyakönyvi forrásokon túlmenően nem szorítkozott a Szentiványi által összeállított könyv adataira, hanem a magyar királyi belügyminiszter 1875. jan. 6-án 476/1874. sz. alatt az 1874. év második felében történt névvaltozásokról kiadott körlevelére is kiterjedt a figyelme. Arra a meglepő felfedezésre jutott, hogy ebben a hivatalos iratban sem a Karinthy név szerepel, a miniszteri körlevélben a változatosság kedvéért a Karinszki névvaltozat olvasható. Lehet, hogy ezt a forrást használta Szentiványi Zoltán is, és ezt fordította tovább Karinszki-ra? Az irat Békés Megyei Levéltárban található példányának jelzetét ld. i. m. 543.

belügyminisztertől, hogy vezetéknevét Karinthra változtathassa,³⁸ aminek a miniszter a *Budapesti Közlöny*³⁹ tanúsága szerint eleget is tett.

Karinthy Frigyes 1929-ben már befutott írónak számított, az ebben az évben megjelent *Zsidó Lexikon*ba, amely nem a felekezeti hovatartozást, hanem a származást vette alapul, mégsem vették fel a nevét, míg a nála jóval kevésbé ismert nővére, Karinthy Ada festő és illusztrátor⁴⁰ valószínűleg nemcsak saját jogon, hanem mint Erdei Viktor, zsidó festőművész⁴¹ felesége helyet kapott a kötetben. Kolosváry-Borcsa Mihály, aki egyebek mellett feltehetőleg ezeket a köteteket is használta a zsidó származású írók névsorának összeállítása során, sem vette észre, hogy Kohn–Karinszki József nem más mint Karinthy Frigyes édesapja, Karinthy Ada Noémi – akit persze így sosem hívtak, ez a név is pontatlan – pedig a nővére. Minden valószínűség szerint ezzel magyarázható, hogy a harmadik zsidótörvény életbelépése után két évvel megjelentetett listán sem szerepelt a négy zsidó nagyszülőtől származó Karinthy Frigyes neve.⁴² A Sztójay-kormány 1944. április 30-án adta ki azt a rendeletét, amely alapján a zsidó írók műveit ki szándékozták vonni a könyvtári és a kereskedelmi forgalomból. Majd június 24-én ezt egy újabb követte, amely ezeknek a műveknek már a bezúzásáról rendelkezett. Mindkettőhöz készült lista is, de amíg az elsőt 114 magyar író szerepelt, addig a második már 127-et tartalmazott. Karinthy Frigyes neve az áprilisi ren-

38 BFL IV.1407.b Iktatókönyvek, 8723. kötet, 32 043 ikt. sz.

39 Ld. Hivatalos rész. Budapesti Közlöny 1874. júl. 9. 1.

40 F. B.: Karinthy. In: *Zsidó Lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. Bp. 1929. 453. A lexikon szerkesztője, Ujvári Péter az Előszóban a következőképpen foglalja össze azt a szempontrendszert, amely alapján eldöntötték, hogy kiket vegyenek be a kiadványba: „Az együvértartozás energiaegysége illeszti össze az emberi munkának ezt a nagy tömegét, mindazokat pedig, akik személy szerint sorakoznak fel, a közös származás vércapcsolatai állítják egymás mellé. Ezért is nem tesz ez a lexikon különbséget a felekezet kereteiben élő zsidók és a felekezetéből kilépett zsidók között. Az alkotótehetség nem változik a vallásos érzések megmásulásával és mi itt a munkát mértük meg, nem pedig az egyéni élet belső vívódásait és változásait. Egyébként a hagyományos zsidó felfogás sem tűr ilyen szelektálást, mert abban a zsidósághoz való tartozást nem a vallás, hanem a származás dönti el. Ezt az elvet érvényesítik a külföldön készült lexikonok is, amelyek vallás-csere miatt senkit sem közösítenek ki a zsidó értékek lajstromából.” *Ujvári Péter*: Előszó. In: *Zsidó Lexikon* i. m., az előszó 2. számozatlan oldala. Az idézet, azt gondolom, magyarázatot nyújt arra is, hogy miért szorult ki Karinthy Frigyes a zsidó származásúak köréből. Azokat, akik maguk léptek ki a zsidó vallási közösségből zsidó származásúaknak tekintik, de mindeközben a szerkesztői koncepció teljesen megfelelkezik azokról a zsidó származású egyénekről, akik már kereszténynek születtek, azaz nem saját maguk, hanem még a szüleik hagyták el az ősi vallást. Bár zsidó származásúak, de se nem tartoznak a zsidó felekezethez, se nem vallásváltók. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a zsidónak született Etelka, majd a 6 éves korában megkeresztelkedett Adél Jusztina, aki férjhez menvén Erdei Viktorhoz újra a zsidó közösség tagja lett, Karinthy Ada Noémi néven, mint vallásváltó és mint izraelita felekezetű kétszeresen is jogalapot szerzett ahhoz, hogy a *Zsidó Lexikon*ban szerepeljen, ellentétben Frigyes öccsével, aki evangélikusként született és halt is meg.

41 F. B.: Erdei. In: *Zsidó Lexikon* i. m. 231.

42 *Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály*: A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával. Bp. 1943.

delet szövegéből még hiányzik, de a júniusban már ő is egyike annak a tizenhárom magyar írónak, akiknek a nevével ezt a névsort kiegészítették.⁴³

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy id. Karinthy József felejtési stratégiája mellett számos véletlen tényező is szerepet játszhatott abban, hogy elhomályosuljon a család zsidó eredete, noha ez a felejtés egyáltalán nem bizonyult végérvényesnek. A fővárosi levéltárban eredeti őrzési helyéről már 1939. február 9-én elmozdított Karinthy-akta történetének újabb részletére derített fényt egy levéltáros szemtanú visszaemlékezéseinek egyik elejtett megjegyzése. Borsa Iván 1940. október 10-én mint napidíjas hivatalnok kezdte meg szolgálatait a fővárosi levéltárban. Első feladata az volt, hogy a polgármesteri ügyosztályok részére az újonnan érkezett ügyiratokhoz szerelje a levéltárban őrzött előiratokat. „A legtöbb szerelés ennek [azaz a IV. Közjogi és illetőségi – L. A.] ügyosztálynak az anyagában volt. A legtöbb kérelem pedig akkor érkezett, amikor elrendelték, hogy a zsidó személyek igazolják állampolgárságukat. [...] Csak egy-két év múlva tudtuk meg, hogy akik akkor nem tudták igazolni állampolgárságukat, azokat kiutasították az országból és az északkeleti határon átadták őket a német hatóságoknak. Utólag örülhettem, hogy a Karinthy család névmagyarosítási kérelmét megtaláltam.”⁴⁴ Borsa Iván 2002 nyarán folytatott telefonbeszélgetésünk alkalmával elmondta, hogy azokban az években nagyon sok aktához kellett előiratokat szerelni és hitelesített másolatokat készíteni a fővárosi levéltárban, ezért arra már nem emlékszik, hogy mi volt a Karinthy-aktában, de határozottan állította, hogy Cini kérvényéhez szerelte nagyapja, id. Karinthy József névmagyarosítási iratait. Czeizel Endre és Erős Erika könyvükben publikáltak egy dokumentumot, melyet Budapest Székesfőváros IV. ügyosztálya állított ki 1940 novemberében. Ez a tanúsítvány igazolta, hogy a Közigazgatási Bíróság ítélete alapján Cini nem minősül zsidónak az 1939:IV. tc. 1. §. (3) c. pontja értelmében, amely kimondta, hogy nem lehet zsidónak tekinteni a zsidónak nem minősülő személy ivadékait.⁴⁵ Elképzelhető, hogy Cininek nem az állampolgársági igazoláshoz kellett a névmagyarosítási akta, hanem a Közigazgatási Bíróság felszólítására kellett azt csatolnia, feltehetőleg azt követően, hogy az apai nagyszüleinek 1886. január 3-ai megkeresztelkedését igazoló anyakönyvi kivonatokat már benyújtotta. Ennek azonban némiképp ellentmond Borsa Iván állítása, hogy az eset valamikor nyáron történt. Így elképzelhető, hogy Cini 1941 nyarán fordult a fővároshoz a bölcsészkar beiratkozásához szükséges iratok beszerzése céljából. Nem valószínű azonban, hogy a *Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság* által hontalannak minősített zsidók sorsa fenyegette, miután nem minősült zsidónak.⁴⁶

Mindez új megvilágításba helyezi Cini Uncle Joe-val folytatott párizsi beszélgetéséről szóló, fentebb már idézett naplóbejegyzését. Valószínűleg Uncle

43 Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet. Bp. 2001. 178–179.

44 Borsa Iván: Emlékezések. (60 év levéltárban). Levéltári Közlemények 71(2000) 234–235. Ezúton is szeretném megköszönni barátomnak, Szekeres Andrásnak, hogy felhívta a figyelmemet a kiváló tudós-levéltáros visszaemlékezéseinek kutatásaim szempontjából igen fontos megjegyzésére.

45 Czeizel E.–Erős E.: i. m. 82.

46 Borsa Iván emlékiratainak és a Számadás a tálentomról c. könyvben publikált iratnak a forrásér-

Joe azért nem mondhatta meg Cininek, hogy mi volt id. Karinthy eredeti neve, mert egész egyszerűen nem tudta. Borsa Ivánnak köszönhetően mi azonban tudjuk, hogy vele ellentétben Cini, legkésőbb 1941 nyara óta már biztosan tudta. A naplóban mégsem tesz erről említést, pedig egy ilyen beszélgetésnél aligha lehet jobb alkalmat elképzelni erre. De ne ítéljük elhamarkodottan. A naplóbejegyzést nemcsak úgy lehet értelmezni, hogy Cini hallgat, hanem úgy is, hogy rejtjelesen beszél. Mert „az anyja félzsidó volt, de az apja, *úgymond*, nem” mondat jelentése korántsem magától értetődő. A nem félzsidó ugyanis jelentheti azt is, hogy nem zsidó, de *úgymond* azt is, hogy nem félig.

A Karinthy család történetének ezekről a mozzanatairól Karinthy Frigyes nem tudott vagy csak töredékes emlékekkel rendelkezett. Erre utal 1912-ben megjelent *Cipőcsokor* című rövid, ötoldalas írása. Az egyes szám első személyben íródott novella egy imaginatív családtörténetet beszél el olyan sűrített ábrázolásmódot alkalmazva, ami óhatatlanul az emlékezetnek azt a sűrített, tudattalan formáját idézi, melyet Mannheim Károly írt le másfél évtizeddel később. „Apám kevés és elszánt emberrel indult és nemsokára sikerült neki az, ami évszázadokig nem sikerült hadvezérnek. Egy harmadik országnak érdeke volt, hogy két másik országot ne kössön össze semmi: és apám akkor beszorította a koponyáját a kettős hegylanc közébe, mely ama két országot határolta egymástól, és koponyájával szétfeszítette azt a két országot. [...] Apám állt és tartotta a nyakát: nekidőlt hátul a rombadőlő falnak, nem hagyta magát. S még megmentett egy országot, ahol világra jöhettek.”⁴⁷ A novella szövegének részletes elemzésére itt nincs lehetőségünk, a rövid idézetből is kiviláglik azonban, hogy Karinthy Frigyes egy erőteljesen poétikus nyelven egyrészt apja felejtési stratégiáját, másrészt az utódok egzisztenciális helyzetének azokat a nehézségeit villantja fel, amit éppen ennek a stratégiának a következményeként kellett viselniük: nem köti össze őket semmi azzal az országgal, ahonnan őseik származnak. A múlttól, az emlékektől való megfosztottság állapotára történő költői reflexió mutatja, hogy még a radikális felejtés útját járó Karinthy család esetében sem lehet a felejtés abszolút állapotáról beszélni. Úgy tűnik, hogy a múlt valamilyen rejtett csatornákon mégiscsak továbbörökíti magát az időben. Miközben a stratégiai és spontán elemeket is magába foglaló felejtési folyamat nyilvánvalóan megkönnyítette a Karinthyak számára a keresztény többségű társadalomba való beilleszkedést, addig a Daniel Schacter által bevezetett fogalommal élve, az emlékezet implicit formájának működése biztosította a nemzedékek közötti átörökítés folyamatának végbemenetelét. Gondolatmenetemet Schacter szavaival szeretném zárni: „Ha az explicit emlékezet végleg nincs többé, akkor a múlt rejtett csatornákon fejt ki hatását életünkre. Ám ahhoz, hogy e rejtett csatornákra bukkanhassunk, meg kell ismerkednünk az implicit emlékezet különös világával.”⁴⁸ Enélkül nem érthetjük meg a polgári Magyarország asszimilációs és disszimilációs sajátos tapasztalatait és személyes motivációit.

tékét csak növeli az a körülmény, hogy az egykori fővárosi IV. ügyosztálynak és a Közigazgatási Bíróságnak az ezekben az években keletkezett iratai sem vészelték át a történelmi viszontagságokat.

47 Karinthy Frigyes: *Cipőcsokor*. In: *Uő*: Jelbeszéd. I. Bp. 1978. 18–19.

48 Daniel L. Schacter: *Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt*. Bp. 1998. 223.

ANDRÁS LUGOSI
IS EVERYTHING OTHERWISE?
HISTORY OF THE KARINTHY FAMILY AND THE INTERGENERATIONAL
TRANSFER OF MEMORY

The study examines the intergenerational transfer of memory and the issues of connections between assimilation and oblivion strategy through presenting the history of a famous Hungarian writers' family, the history of the Karinty family. Starting from Károly Mannheim's conception on the memory theory discussed in his paper about the problems of generations, it reconstructs just those events of the family – on the basis of archival sources – which did not form a part of the collective memory of the family. Apart from mere historical revelation, the genealogical research aims at introducing the oblivion strategy adopted by József Kohn–Karinty Sr. and its consequences, and a process which could rarely be observed in Hungary, through which, due to certain deliberate and accidental elements, the Jewish origin of the family got obscured. Consequently, a few questions recur: how the intergenerational transfer of memory could take place through the path of radical oblivion, and how the common and collective identity of the family could develop. According to the final conclusion, there is no absolute memory which could preserve everything; therefore there is no absolute oblivion either. If we do not have explicit memories, then the past influences the present by hidden channels. Perhaps, it is just the world of implicit memory which can be regarded as the most important one of these channels, and without which it is impossible to comprehend the social historical process of assimilation.

A Karinthy család három nemzedékének családfája

